

Антоніна ЧЕРНЯВСЬКА

викладач кафедри іноземних мов та перекладознавства, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, Україна, 79007

ORCID: 0000-0001-7625-6588

chernyavskatonya@gmail.com

Бібліографічний опис статті: Чернявська, А. (2024). Фразеологічна вербалізація фітоніма макове зерно в українській мові. *Folia Philologica*, 7, 83–92, doi: <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2024/7/10>

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ФІТОНІМА МАКОВЕ ЗЕРНО В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядається семантика фітоніма МАКОВЕ ЗЕРНО та виокремлюються складники його значення в пареміях української мови. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу семантики зазначеного фітоніма у складі фразеологізмів і паремій для усвідомлення концептуальної картини світу українців, що сприяє кращому розумінню світосприйняття української нації. Паремійної вербалізації зазнали вірування, традиції та звичаї українського народу. У складі розглянутих фразеологізмів і паремій аналізований фітонім може мати як пейоративне, так і меліоративне забарвлення. В українській культурі МАКОВЕ ЗЕРНО вживається як символ дрібниці, чогось незначного; є символом глупоти, а також має особливі лікувальні властивості та слугує оберегом. З'ясовано, що фразеологізми з аналізованим фітонімом можуть належати до таких категорій: цюс (не)вартісне, велика кількість, наявність / відсутність, малий розмір, дрібний розмір, страви, та низку дій, які можна виконувати щодо зерен маку, як-от: сіяти, давати, терти, товкти, сікти. Установлено основні складові частини семантики досліджуваного фітоніма: семи «суттєвість, необхідність», «(не)вартісність», «множинність», «однаковість, подібність», «незначущість», «(чи)мала кількість», «смаколик». Невід'ємні атрибути фітоніма МАК чорний, сивий, малий, смачний, дрібний, у межах паремій сприяють фразеологічній об'єктивізації таких концептів, як: старість, глупота, бідність, удаване багатство, невідповідність, неузгодженість, згода, порожнеча, несправедливість, перебільшення, улесливість / нецирність, пиха, мовчання, задоволення малим або будь-чим, невибагливість, нісенітниця, обман, брехня, сваволя, нещаслива доля, безлад, відмова, нічого, голод, покарання, розправа, клопіт, прикрість, фізичне знищення, тиша, тиха погода, біда, поразка. Виявлено, що елементи семантики аналізованого фітоніма сприяють паремійній вербалізації бінарних опозицій: «чорний :: білий», «смачний :: гіркий», «письменність :: неписьменність», «заможність :: зубожіння», «багатство :: бідність».

Ключові слова: фітонім, українська фразеологія, вербалізація, паремії, мовна картина світу, концептуальна картина світу.

Antonina CHERNIAVSKA

Lecturer at the Department of Foreign Languages and Translation Studies, Lviv State University of Life Safety, Kleparivska str., 35, Lviv, Ukraine, 79007

ORCID: 0000-0001-7625-6588

chernyavskatonya@gmail.com

To cite this article: Cherniavska, A. (2024). Frazеологічна verbalizatsiia fitonima makove zerno v ukrainskii movi [Phraseological verbalisation of the phytonym poppy seed in Ukrainian]. *Folia Philologica*, 7, 83–92, doi: <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2024/7/10>

PHRASEOLOGICAL VERBALISATION OF THE PHYTONYM POPPY SEED IN UKRAINIAN

According to the aim of the study, the article attempts to examine the semantics of the phytonym POPPY SEED and to highlight the components of its meaning in the Ukrainian language paroemias. The relevance of the study is stipulated by the need to analyse the semantics of this phytonym in phraseological units and paroemias in order to understand the conceptual picture of the world of Ukrainians, which contributes to a better understanding of the worldview of the Ukrainian nation. The beliefs, traditions and customs of the Ukrainian people have undergone paroemic verbalisation

with the phytonym under study. As part of the phraseological units under consideration, the analysed phytonym can have both pejorative and meliorative colouring. In the Ukrainian culture, the poppy seed is used as a symbol of trivial, something insignificant; it is a symbol of stupidity, it has its special healing properties and serves as a talisman. It has been found that phraseological units with the analysed phytonym can be classified into the following categories: something worthwhile/less, large quantity, presence/absence, small size, fine size, food, and a number of actions that can be performed with poppy seeds, such as sowing, giving, grinding, pounding, chopping. The main components of the analysed phytonym semantics are identified as follows: the semes "essentiality, necessity", "(non)value", "plurality", "sameness, similarity", "insignificance", "huge / small quantity", "delicacy". The inherent attributes of the phytonym POPPY "black, grey, small, tasty, fine" within the framework of proverbs and sayings contribute to the phraseological objectivation of such concepts as: senility, stupidity, poverty, pretended wealth, inconsistency, incoherence, agreement, emptiness, injustice, exaggeration, flattery/insincerity, arrogance, satisfaction with little or anything, unpretentiousness, nonsense, deception, lies, arbitrariness, unhappy fate, disorder, refusal, nothing, hunger, punishment, reprisal, trouble, annoyance, physical destruction, silence, calm weather, trouble, defeat. It has been found that the semantic elements of the analysed phytonym contribute to the paroemic verbalisation of binary oppositions: "black :: white", "tasty :: bitter", "literacy :: illiteracy", "prosperity :: impoverishment", "wealth :: poverty".

Key words: phytonym poppy seed, Ukrainian phraseology, verbalization, paroemia, language picture of world, conceptual picture of world.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю дослідити й проаналізувати семантику фітоніма *макове зерно* в межах фразеологізмів, з'ясувати їхнє місце в мовній картині світу, що сприяє кращому розумінню світобачення, світосприйняття української нації й усвідомлення концептуальної картини світу українців. «Кожна природна мова відображає певний спосіб концептуалізації (сприйняття й організації) світу, отже, концепти, виражені в мовах, утворюють єдину систему уявлень, своєрідну «колективну філософію». Концептуальна картина світу багатша за мовну, оскільки в її формуванні, очевидно, беруть участь різні типи мислення. Концептуальна картина світу – це образ світу, не відтворений у жодній системі знаків. Вона міститься у свідомості людини у формі понять. Таким чином, концептуальна картина світу – це система знань людини про світ, ментальне відображення національного культурного досвіду; а мовна картина світу є її вербальним утіленням» (Kotsiuba, 2023: 312).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фітоніми слугували об'єктом дослідження В. Жайворонка, І. Сабадош, А. Сердюк, Т. Алексахіної та інших. Фітонімічна лексика у складі фразеологізмів і паремій досліджена неповно.

Мета статті полягає у вивченні семантики фітоніма *макове зерно* в українській фразеології. Під час дослідження застосовано метод суцільної вибірки, аналіз словникових дефініцій, метод лінгвістичного опису, елементи компонентного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У попередній розвідці "Floronym *мак / poppy* in the national world conception of Ukrainian

and English speakers" (Cherniavska, 2021) було розглянуто семантику флороніма *мак / poppy* в зіставному аспекті, проте українська мова рясніє багатством паремій, у яких досліджуваний фітонім уживається у значенні *макове зерно*. В англійській мові не виявлено подібної фразеологічної вербалізації аналізованого фітоніма. Онім *макове зерно* слугує меронімом / партонімом (частиною цілого) щодо холоніма (слова на позначення цілої рослини) *мак*.

Макове зерно символізує все незначне, дрібне; недозрілий мак дурманить голову, тому виступає символом глупоти, свячене насіння маку має особливі лікувальні властивості й силу оберега (Жайворонко, 2006).

Для розуміння семантики досліджуваного фітоніма беремо до розгляду словниково-тлумачення назви цієї рослини: *Мак*, -у, ч. 1) *Трав'яниста рослина з довгим стеблом і великими квітками, що дає кулястий плід, наповнений дрібним насінням; вирощується як лікарська та олійна культура, а також як декоративна рослина. || Квітка цієї рослини.* 2) *Насіння цієї рослини* (СУМ, 1970–1980). І саме друге значення фітоніма в його паремійній об'єктивації буде розглянуто в цьому дослідженні. Як видно з визначення, онім *мак* може вживатись на позначення як флороніма (назви квіттки), так і мероніма – *макове насіння*. Коли ми вживаємо онім *мак*, значення виражене імпліцитно (закодоване у внутрішній формі слова), а за вживання *макове зерно / зерно / насіння* – експліцитно (безпосередньо).

Концепт *старіння, старості* вербалізовано в такому компаративному фразеологізмі з аналізованим фітонімом: *Посивіє як мак на вереті*

(Франко3, 2006: 119). За коментарем І. Франка: «Макові зерна, розсипані на вереті, сушать на сонці, при чім вони із синих робляться сивими».

Спостереження за природою втілені в таких пареміях з аналізованим фітонімом: *Коли у червні біб зацвіте, то найбільший голод буває, а коли мак, то не так* (Мишанич, 1984: 73); *Коли цвіте біб, то трудно на хліб, а як мак, то не так* (Франко1, 2006: 69); *Коли цвіте біб, тогді тяжко о хліб; а як мак, то не так* (Номис, 1993: 451); *Коли цвіте біб, тоді тяжко о хліб, а як мак, то не так* (Багмут, 1963: 257).

Концепт *неузгодженості* паремійно вербалізовано в таких приказках: *Отак: той у ріпу, той у мак* (Пазяк, 1991: 358); *Отак: той у ріпу, той у мак* (Мишанич, 1984: 295). Аналізований фітонім має локативну ознаку.

Мак як щось вартісне / невартісне:

У наступних приказках експліцитно вербалізовано меншу вартість маку, як сільськогосподарської культури, порівняно з іншими: а) *Казав мак: «Що ти за жито, що рік не вродило та й голоду наробило?! А я не родив сім літ, а голоду ніт!»* (Мишанич, 1984: 82); б) *Мак сім літ не вродив, а голоду не зробив*; в) *Не родив мак сім літ, та голоду не було*; г) *Не вдалось, то й хай: сім років мак не родив і голоду не було*; г) *Сім год мак не родив, та й голоду не було*; д) *Сім літ мак не родив, а голоду не вчинив*; е) *Сім літ мак не родив, а циганські діти з голоду не померли*; є) *Сім років мак не родив – і голоду не було* (Пазяк, 1989: 111); *Мак сім рік не вродив, а біди не зробив* (Франко2, 2006: 500); *Не вдалось, то й хай: сім років мак не родив і голоду не було!* (Багмут, 1963: 194), усі зазначені паремії означають, що без маку легко обійтись. Досліджуваний фітонім уживається в денотативному значенні в цих пареміях. Те саме простежуємо в наступних пареміях: *Не вродив мак – перебудемо й так* (Багмут, 1963: 257; Мишанич, 1984: 82); *Не родив сім літ мак, то жили і так* (Пазяк, 1989: 111); *Не вродив мак, пробудем і так*; *Не родив мак сім літ, не було голоду; не уродить і восьме, не буде голоду* (Номис, 1993: 263); *Сім літ мак не родив, а голоду не зробив* (Мишанич, 1984: 82); *Сім літ мак не родив, а циганські діти з голоду не померли <...> а голоду не зробив. <...> не було* (Франко3, 2006: 134). І. Франко давав такий коментар до пояснення цієї приказки: «Року, в яким мак не зародить, не можна ще назвати

неврожайним роком». Паремії вирізняються темпоральною ознакою «сім літ».

Наступні ФО з негатором позначають цілком протилежне: *Не з маком* (Батюк, 1996: 112) – погано, не до жартів, непереливки; *не з маком* (Білоноженко, 1993: 461) – кому-небудь тяжко, сутужно тощо; *Не з маком* (Ярещенко, 2009: 309) – важко, скрутно; *не з маком – з лихом; не з маком; ні мед ні кутя* (Ужченко, 1998: 107) – комусь живеться нелегко. Отже, аналізований фітонім у цих контекстах має сему «щось суттєве, необхідне».

Велика кількість маку:

Жартівливий фразеологізм *як маку* (СУМ, 1970–1980); *Як маку в маковиці* (Ужченко, 2013: 314; Ужченко, 1998: 104) – дуже багато; *Як маку насіяно* (Ужченко, 2013: 314) – уживається на позначення великої кількості: *Він мав дітей як маку і ані клаттика поля* (М. Коцюбинський); *Здоровенькі були, люди! Та тут вас як маку* (Олександр Олесь); *На вулиці дітвори – як маку <...>* (Остап Вишня); *Родимих цяточок на ній було як маку* (З газети) (СУМ, 1970–1980), адже насправді в голівці маку багато насінин. Усі ці приклади засвідчують фразеологічну вербалізацію концепту *множинності*. А побажання *Оби дітий мав, як головка маку, кожде еднаке* (Франко3, 2006: 558) має конотацію *однаковості, подібності*.

ФО *Як (за/на гріш) маку* (Коломієць, 1998: 186); *Як за шеляга маку* (Юрченко, 1993: 87); *як (мов, ніби / тощо) за (на) гріш маку* (Білоноженко, 1993: 199); *Багато, як за гріш маку* (Номис, 1993: 348) теж уживається на позначення *множинності*, водночас має конотацію *дешевості, невеликої вартості* насіння маку. Пор. із приказкою: *В селі дівок, як за шеляга маку* (Франко1, 2006: 794), яка означає, що дівчат багато, є в чім вибирати.

Паремія *Був з маком, та став з таким* (Багмут, 1963: 452; Номис, 1993: 558) (ні з чим, порожній) уживається на позначення *відсутності чогось, порожнечі*. А варіант *із маком і з таким*; *Було з маком, було і з таким* (Словники України on-line (далі – СУО)), який уживається зі словами *бути, траплятися*, позначає – «кі краще й гірше, усіяко, по-різному». Значення досліджуваного фітоніма має конотацію *заможності та сприяє паремійній вербалізації бінарної опозиції «заможність :: зубожіння»*. У паремії *Одному Бог дає пиріг із маком, а дру-*

гому із *таком* (Колоїз, 2016: 134) вербалізовано концепт *несправедливості*.

Мак, як щось малого розміру:

Концепт *перебільшення* паремійно реалізується в таких контекстах: *Вилетіло як мак, учинилося як шпак* (Франко2, 2006: 500); *Вилетіло, як мак, а учинило, як шпак* (Багмут, 1963: 124; Мишанич, 1984: 279); *Вилетіло як мак, а учинили як шпак* (Номис, 1993: 576); *Випусти як мак, вросте як кулак* (Франко3, 2006: 59). Так говорять про щось мале, яке в людських переказах набуває великого розміру, переважно уживається про плітку чи новину, що, ширячися між людьми, із дрібниці виростає до великого розміру. *Щоби було як мак, а люди зроблять як сак* (Франко2, 2006: 500) – із дрібниці велику річ. Аналізований фітонім має сему «щось мале, незначне».

Коли говорять про гордого, чванливого чоловіка, що носить голову високо, а розумом не виблискує, то вживають паремію *Головка як маківка, а розуму й за макове зерно нема* (Франко1, 2006: 567). Досліджуваний фітонім уживається на позначення *малої кількості* та сприяє паремійній вербалізації концепту *глупоти*, водночас вирізняється локативною ознакою.

Приказка *як [той] мак начётверо* (СУО), *перев. зі сл. бідний*, уживається для підсилення зазначеного слова; дуже, надзвичайно (бідний), вербалізує концепт *бідності*: *Такий бідний, як мак начётверо* (Багмут, 1963: 15); *Такий їм бідний, як мак начётверо* (Франко1, 2006: 94).

Наявність / відсутність маку:

Концепт *бідності* фразеологічно вербалізовано і в таких пареміях: *Як село, то й голо, в одній хаті мак, а у другій так* (Пазяк, 1991: 255); *Як село, то й голо: в одній хаті мак, а у другій так* (Багмут, 1963: 16); *Як село, то й голо: в одній хаті мак, а в другій так* (Мишанич, 1984: 20); *Як село, то й голо: в одній хаті мак, а в другій так* (Номис, 1993: 465).

Елементи семантики аналізованого фітоніма є частиною бінарної опозиції «багатство :: бідність» у таких пареміях: *Багатий, маю три (дві) стодоли: в одній мак, а у другій так* (Номис, 1993: 106); а) *Багатий: маю дві стодоли, в одній мак, а друга так*; б) *Багато я маю – ано три клуні хліба: в одній вітер, у другій мак, а третя стоїть так*; в) *У мого батька було три стодоли: в одній був мак, друга була*

так, а у третій миша з розуму зійшла, що їжі не знайшла (Пазяк, 1991: 255); *Багатий! Маю дві стодоли: в одній мак, а друга так*; *Багато я маю – ано три клуні хліба: в одній – вітер, у другій мак, а третя стоїть так* (Багмут, 1963: 68); *Багато я маю, аж три клуні хліба: в одній вітер, в другій мак, а третя стоїть так* (Мишанич, 1984: 18). Усі зазначені приказки вживаються на позначення злиднів. *У мого батька було три стодоли: в одній був мак, друга була так, а в третій миша з розуму зійшла, що їжі не знайшла* (Багмут, 1963: 68); *У мого вітця били три стодоли: в одні стояв мак, друга такою так, а в третій миш з розуму зійшла, ніде зерна не найшла* (Франко2, 2006: 648) – гумористичні приказки про того, хто вдає із себе багатого потомка. У них вербалізовано концепт *вдаваного багатства*, отже – *невідповідності*. Аналізований фітонім має локативну ознаку.

У приказці *Аби цвіт, а маку й ніт* (Номис, 1993: 129) фразеологічно вербалізовано концепт *біда*. Досліджуваний фітонім уживається на позначення *насіння* й означає *відсутність результату*, проте слугує в такому контексті змінним елементом, оскільки в українській пареміології побутує чимало подібних приказок, як-от: *Аби цвіт, а ягідки будуть* (Мишанич, 1984: 84; Номис, 1993: 239), де на позначення *результату* уживається фітонім *ягідки*.

Про улесливу й нещирю людину говорять *з медом та [з] маком* (Яреценко, 2009: 308). Паремія *аж з медом та [з] маком* (СУО) також уживається зі словами *промовити, сказати тощо* й позначає *удавану доброзичливість, облесливість, нещирість слів*.

Про пихату людину говорять *Маком уродилося, а пічніє як біб* (Франко2, 2006: 500). У паремії вербалізовано концепт *невідповідності*.

Давати, терти, товкти мак:

Концепт *мовчання* фразеологічно вербалізовано в таких імперативних приказках: *Мовчи, та мак товчи: мовчанка не пушить* (Номис, 1993: 90; Багмут, 1963: 330); *Мовчи та мак товчи (та потакуй)* (Колоїз, 2016: 104); *Мовчи та мак товчи* (Мишанич, 1984: 317). Паремії імплікують необхідність займатись своєю справою.

Ідіома *втерти маку, натерти маку* (СУО; Білоноженко, 1993: 461) значить когось суворо

покарати, провчити чи побити, проте досліджуваний фітонім слугує тут змінним елементом, бо побутує ідіома *втерти часнику* (СУО). Таке саме значення має ідіома *дати маку* (Ужченко, 2013: 313). Проте остання ФО може мати й інше значення: *давати (задавати) / дати (задати) п'єрцю з маком* (СУО), уживається на позначення *дуже лаяти, сварити кого-небудь, дошкуляти критикою; розправлятися з ким-небудь, громити когось, рідше, жартома: завдавати клопоту, прикроців, дошкуляти кому-небудь* (Білоноженко, 1993: 213). Ця римована примовка-погроза із зазначеною ідіомою з аналізованим фітонімом записана ще М. Номисом: «*Постой, бісова свиня! я тобі дам маку!*» – «*Ух, иззіла обух! коли б зможтись, та ще поволоктись – казав чоловік, маку дам*» (Номис, 1993: 237).

Жаргонний шкільний вислів *терти мак* (Білоноженко, 1993: 460); *терти мак [на голові]* комусь (Білоноженко, 1993: 880) – значить завдавати кому-небудь болю різким натискаючим рухом великого пальця або гумкою по волоссі на голові. *Утерти маку* (Батюк, 1996: 195) – дати прочухана, провчити.

Знижена ФО зі зневажливою конотацією *дуля з маком* (Білоноженко, 1993: 461; Ужченко, 1998: 52) позначає *абсолютно нічого*. Згрубілий лайливий вираз, що вживається на позначення відмови від чого-небудь, незгоди із чимось тощо, *давати (підносити) / дати (піднести) дулю [з маком (під ніс)]* (Білоноженко, 1993: 214) означає *залишити абсолютно без нічого кого-небудь, нічого не діставатися комусь*, а в доконаному стані вживається жартома й позначає *допустити неухважність, прорахуватися в чомусь*. Порівняймо із приказками в наказовому способі: *Дістанеш дулю з маком* (Франко2, 2006: 78); *Дістанеш фігу з маком, та ще й з пастернаком* (Франко3, 2006: 327) образно означає, що людина не дістане нічого, марно й сподіватись. Фразеологізм *Дулі з маком та пироги з таким* (Ужченко, 2013: 188) теж позначає *нічого*, а *Дулі з маком їсти* (Ужченко, 2013: 188) – *голодувати*. Про марну обіцянку говорять: *Обіцяли дати «з гаком», а вийшла з того дуля з маком* (Мишанич, 1984: 300). Вульгаризований вираз *Показати дулю [з маком]* (Ужченко, 1998: 52) означає «*відмовити кому-небудь у чомусь, не допомогти*» тощо. Усі зазначені паремії мають пейоративне забарвлення.

У дитячому фольклорі побутують такі примовки з аналізованим фітонімом: *Товчу-товчу мак, за ступою дяк. Чого мати плачеш? Чи мати побила, чи миш укусила? Як повернеця по хаті, буде лихо лопаті; вісить пуга на круку, буде жінці і дяку* (Номис, 1993: 613); *Товчу, товчу мак, за спиною дяк! Чого, жінко, плачеш? Чи мати побила? Чи миш укусила? Як повернешся по хаті, буде лихо лопаті. Вісить пуга на круку, буде жінці і дяку!* (Пазяк, 1991: 348).

Малий розмір маку:

Інгерентний атрибут *малий* досліджуваного фітоніма імпліковано в межах таких ФО: *на макове зерно (зернятко)* (Коломієць, 1998: 165; Білоноженко, 1993: 461) – «*мало, зовсім мало, ледве-ледве*»; *на макове зерно* (Білоноженко, 1993: 531) – *дуже малий величиною, розміром, на зріст; на макове зерно* (Білоноженко, 1993: 333) – 1. *Дуже мало, трошки*. 2. *Зовсім, ніскільки*; *на макове зерня* (Удовиченко, 1968: 215); *на макове зернятко* (Білоноженко, 1993: 333); *на макову зернину* (Ужченко, 1998: 62), які вживаються як обставина на позначення *дуже мало, хоч скільки-небудь*, як-от: *Не взяв їм нічого за мак-зерно* (Франко1, 2006: 226) – значить «*ані найдрібнішої речі*»; *Не виджу за макове зерно* (Франко1, 2006: 239) – так може говорити людина в п'їтмї чи з вадами зору; *Небо на макове зерня здаватиметься* (Колоїз, 2016: 212) – буде дуже складно.

Фразеологізми за негатором *ні на макове зерно* (Коломієць, 1998: 169) – *ніскільки*; *ні на макове зерно* (Ужченко, 1998: 88); *ні на макове зерня* (Удовиченко, 1968: 258) – *зовсім нічого, ніскільки, ні краплинки*; *Я не винен за макове зерно* (Франко1, 2006: 253) – *не винен ані крихітку*. *Макове зерно* вживається як символ найменшої дрібниці. Про відсутність сну та сонливості уживають такі приказки: *Ні на волос не спав и ні на маково зерно: хоч зшивай очі* (Номис, 1993: 499); *Ні на волос не спав, ні на макове зерно, хоч очі зашиї!* (Багмут, 1963: 591).

Про розумово обмежену, нетямущу людину говорять: *розуму (ума) ні на макове зерня (нема)* (Коломієць, 1998: 177), що дослівно означає – «*дурний, розумово обмежений, нездатний розібратися в чомусь*». Тут паремійно вербалізовано концепт *глупоти*, як і в наступних пареміях. *У маку (у коноплях) не досидів* (Ужченко, 2013: 314) – так говорять про когось

хворого на голову, дурнуватого. *Ускочити в мак* (Ужченко, 2013: 314) – значить «сказати не до ладу, необдуманно». У двох останніх контекстах досліджуваний фітонім уживається в ширшому значенні – «мак, як рослина», має локативну ознаку.

ФО *Макова росина; Макове зерно* (Батюк, 1996: 90) означає *дуже мало, усе одно, що нічого*. Фразеологізми з негатором: *Макового зернятка в роті не мати* (Ярещенко, 2009: 223); *макової краплини в роті не мати* (Білоноженко, 1993: 461) – *зовсім нічого не їсти*.

Страва з маком, мак як їжа:

Концепт *голоду* вербалізовано і в таких ФО: *і (ні, ані) на макову росину* (Білоноженко, 1993: 762), які значать – ніскільки, нітрохи; *ні макової росинки* (Ужченко, 1998: 88), *[і] крихти (ріски) в роті не було* – означають, що хто-небудь дуже голодний; *і (ні, жодної) ріски (макової краплини тощо) у роті не мати* (Білоноженко, 1993: 469), переважно позначає відколи, скільки часу нічого не їсти, не пити; бути голодним. У наступних пареміях вербалізовано концепт *прикрості, неприємності*: *І надав же біс маком заговіть* (Пазяк, 1991: 284); *От як! Дав чорт маком заговіть* (Пазяк, 1991: 289); *Надав чорт маком заговіть* (скажеш, а те винесе) (Номис, 1993: 282).

Концепт *задоволення малим або будь-чим* вербалізовано в пареміях: *Від олії не зомлію, а про мак – буде й так* (Багмут, 1963: 68); *На Різдво – обійдеться без паски, а про мак – буде й так, а без олію – не зомлію* (Багмут, 1963: 778); *На Різдво обійде ся без паски, а про мак буде й так, а без олію не зімлію* (Франко3, 2006: 25). І. Франко пояснює: «На Різдво справді паски не печуть, а під час Різдвяних свят положена загальниця, отже, обходять без пісних страв, до яких належать страви з маком і олієм». Народне вірування втілено в наївній пораді: *На святий вечір не треба мовити «мак», бо будуть блохи <...> а треба казати зерньота* (Франко3, 2006: 107). У фразеологізмах заковано традиції українського народу.

Паремії *Поминаючи мак, їжте й так*; варіант, що трансформувався в радянські часи – *Споминайте мак, та наїстесь й так* (Номис, 1993: 527); *Поминаючи мак, їжте й так* (Багмут, 1963: 69); *Споминай мак та їж так* (Франко2, 2006: 500; Пазяк, 1989: 111); *Споминайте мак та наїстесь так* (Пазяк, 1989: 111);

Споминайте мак, та їжте так (Мишанич, 1984: 83) – «згадуйте смачну приправу» – вербалізують *невибагливість* у їжі.

У межах наступних паремій досліджуваний фітонім уживається на позначення смачної страви: *На! Їж, дурню: бо то з маком* (Багмут, 1963: 391); *Їж, дурню, бо се з маком* (Номис, 1993: 526); *На, їдж дурню, бо то з маком* (Франко2, 2006: 299); *Їж, дурню, кашу, бо вона з маком* (Багмут, 1963: 391; Мишанич, 1984: 253). *На, дурню, а не криши, бо то з маком!* (Франко2, 2006: 84). Так говорять про щось дуже смачне. Згідно з поясненнями І. Франка, так «кплять із дурного, даючи йому щось їсти і остерігаючи, щоб не кришив. Кришити свячене вважається гріхом, але тут на сьміх замість свяченого подається аргумент: бо то з маком».

Народне спостереження про кулінарні вподобання сусіднього етносу паремійно вербалізовано таким чином: *Руснак з'їсть головку маку, а два тижні постит* (Франко3, 2006: 73). За експлікацією І. Франка, так кепкують із руського посту, боцїмто й мак уважається масною стравою. Отже, у цьому контексті фразеологізовано концепт *злиденності життя* росіян. Упродовж історії сусідні народи повсякчас ставились один до одного з деяким упередженням.

Сентенція «Про смаки не сперечаються» вербалізована в цих пареміях: *У кого який смак: хто любить диню, а інший – мак* (Пазяк, 1991: 302). У наступних приказках фітонім мак протиставляється фітоніму *редька*, водночас експліцитно реалізуються такі бінарні опозиції, як «чорний :: білий», «смачний :: гіркий»: *Чорний мак, та смачний, а біла редька, та гірка* (Багмут, 1963: 584); *Чорний мак, та смачний, а редька біла, та гірка* (Мишанич, 1984: 83). Тут розвінчуються наївні асоціації, пов'язані із чорним кольором як чимось негативним, а білим – позитивним. Отже, білий колір набуває пейоративного забарвлення, а чорний – меліоративного.

Іронічний вираз *Таке ладне, як каші з маком* (Франко2, 2006: 447) вербалізує протилежну думку, адже особливої краси в каші з маком нема.

Щодо нісенітничі вживають примовку *Дурниця з маком паляниця* (Номис, 1993: 249), де досліджуваний фітонім ужито у прямому значенні, а *Нести бредовину з маком* (Ужченко, 2013: 72) значить *обманювати, брехати*.

Концепт *нісенітниці* імплікується в таких просторічних примовках з аналізованим фітонімом: *Тенде ренде з маком* (Номис, 1993: 598); *Тенде-ренде з маком* (Багмут, 1963: 475); *ринди-ринди – коржі з маком* (Мишанич, 1984: 126); *Тринди-ринди, коржі з маком* (Пазяк, 1991: 362); *Тринди-ринди, з маком борці* (Пазяк, 1991: 362).

Український народ уживає приказку *Горіла / Пика горіла, маку не іла, – наїлася, то й розсілася* (Номис, 1993: 264) на позначення *сваволі*. Досліджуваний фітонім уживається в його денотативному значенні.

Уживаючи приказку *Ужив, як шилом маку* (Франко2, 2006: 310), кепкують із такого, що зазнав у своїм житті дуже мало добра. Тут паремійно вербалізовано концепт *нещасливої долі*.

Аналізований фітонім уживається з інгredientним атрибутом *дрібний* у таких ФО: *На дробен мак посік* (Франко2, 2006: 69) – порубав на дрібні шматочки; *На гродзів мак го посікли* (Франко2, 2006: 500) – дрібно посікли (Франко3, 2006: 622).

Концепт *фізичного знищення* фразеологічно експлікується такими ФО з аналізованим фітонімом: *стерти на мак* (Білоноженко, 1993: 460); *стерти (забити, побити) на макуху кого* (Коломієць, 1988: 60); *стерти (зітерти) на мак* (Коломієць, 1988: 180) – побити, знищити. А концепт *безладу* паремійно вербалізовано в межах такої приказки: *Чорти мак товчуть* (Ужченко, 2013: 529), яка позначає стан безладдя, сум'яття.

Дрібний, як мак:

Щодо дрібного письма вживають порівняння *Дрібне як мак* (Юрченко, 1993: 87; Франко2, 2006: 69), а *Дрібно як маком посіяв* (Юрченко, 1993: 87); *Засипала, як маком дрібненько* (Багмут, 1963: 479); *Засипала, як маком дрібненько. Розсипаєця дрібній маку* (Номис, 1993: 565), коли хтось дуже дрібно написав. Експліцитна реалізація постійного семантичного атрибута фітоніма *дрібний* сприяє паремійній вербалізації концепту *малий розмір*. А про грамотну людину із вправним почерком говорять: *Пише як маком сіє* (Юрченко, 1993: 87; Франко2, 2006: 500; Франко2, 2006: 707), про дуже дрібний рівний почерк: *Ладно пише як маком сіє* (Франко2, 2006: 446); *неначе (наче тощо) маком посипано* (Білоноженко, 1993: 680); *неначе мачком посипано* (Білоноженко, 1993: 681) уживається

зі словом *писати* і значить *дуже дрібно*: *Лист написано, наче маком посипано. Так пише, як мак сіє, а прийде читати, як у розі не знає* (Франко2, 2006: 707; Номис, 1993: 287) – так у давнину говорили про недотепного писаря, що пише, а читати не вміє. *Чорне як мак, а дідько знає як* (Франко3, 2006: 422) – за поясненням І. Франка, «говорить неписьменний про письмо, якого не вміє прочитати». У цьому контексті паремійно вербалізовано бінарну опозицію «письменність :: неписьменність».

Сіяти мак:

Низка компаративних фразеологічних одиниць із досліджуваним фітонімом уживаються на позначення *тиші*: *Хоч мак (маком) сій* (Ужченко, 1998: 104), часто вживане зі словами *тихо, тиша* і т. інтощо; *хоч мак (маком) сій* (Білоноженко, 1993: 808) 1. З іменником *тиша* у значенні *надзвичайна, велика*. 2. Із прислівником *тихо*, у значенні *дуже, великою мірою*; *Хоч мак посій (посип)* (Ужченко, 2013: 314) – дуже чисто; *Хоч мак (маком) сій* (СУО; Батюк, 1996: 203) – про надзвичайну тишу; *хоч мак сій* (Батюк, 1996: 460; Караванський, 2000: 412) – тихо, неголосно; *Хоч мак сій* (Удовиченко, 1968: 382) уживається в ролі обставини про дуже тиху погоду. Про тиху безвітряну ніч люди говорять: *На дворі мак сій. Тихо, хоч мак сій* (Франко2, 2006: 500) – виднося в ночі; *Так місячно, хоть мак сій <...> мак збирай* (Франко2, 2006: 540) – про ясну ніч. *Тихо як мак сіє* (Франко3, 2006: 275) – говорять про роботу, яку виконують у тиші; *Тихо як маком сіє* (Юрченко, 1993: 87; Номис, 1993: 557) – про тиху, безвітряну погоду; *Сиди маком тихо* (Пазяк, 1990: 455); *Сиди тихо, як би маком сіяв* (Франко3, 2006: 120) – сіяння маку не робить найменшого шелесту, чутного для вуха. У наступних ідіомах вербалізовано концепт *біди, поразки*: *Сідати (сісти) маком* (Олійник, 1991: 156) 1. Потрапити в біду, опинитися у скрутному становищі; 2. Зазнати невдачі; а *сісти маком* (Караванський, 2000: 334) – провалитися (на іспиті).

Оттак сіють мак – нехай буде так (Пазяк, 1991: 358); *Оттак, сіють мак – нехай буде й так!* (Номис, 1993: 354); *Оттак, сіють мак, нехай буде й так* (Пазяк, 1989: 111), зазначені паремії вербалізують концепт *згоди* із чимось не дуже приємним чи бажаним. *Сіяв гречку, а уродив мак – нехай буде так* (Багмут, 1963: 454);

Сіяв гречку, а уродив мак, нехай буде так (Пазяк, 1989: 109); *Сіяв гречку, а уродив мак. <...> нехай буде так* (Номис, 1993: 548); *Сіяв гречку, а уродив мак* (Мишанич, 1984: 82) – усі зазначені паремії експлікують розбіжності між очікуванням і реальністю.

Паремійна вербалізація концепту *бідності* трапляється в таких приказках: *Ой так, так, сіють мак, на долині просо, залицявся в ходаках, оженився босо!* (Пазяк, 1991: 387); *Ой так, сіють мак, на долині просо; залицявся в ходаках, оженив ся босо* (Франко3, 2006: 253). І. Франко пояснював, що ця жартлива співанка вербалізує життя бідолашного подружжя. Про дитину без належного батьківського догляду кажуть *самосійка-дитина* (Багмут, 1963: 620). *Здибали сі в кірци маку* (Франко2, 2006: 230) – зійшлися два дібрані з далеких сторін. Досліджуваний фітонім має локативну ознаку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Паремії з фітонімом *макове зерно* в українській мові можна віднести до таких категорій: мак як щось вартісне / невартісне; велика кількість маку; наявність / відсутність маку; давати, терти, товкти, сікти, сіяти мак; малий розмір маку, дрібний, як мак; страва з маком.

Аналізований фітонім *макове зерно* має такі елементи семантики в межах українських паремій, як: семи «*щось суттєве, необхідне*», «*(не) вартісність*», «*множинність*», «*однаковість, подібність*», «*щось мале, незначне*», «*(чи)мала кількість*», «*смачна страва*», має невід'ємні

атрибути: *чорний, сивий, малий, смачний, дрібний*, вирізняється конотацією *дешевості* та має здебільшого локативну ознаку. Досліджуваний фітонім сприяє паремійній вербалізації таких концептів, як: *старість, неузгодженість, порожнеча, несправедливість, перебільшення, глупота, бідність, удаване багатство*, отже – *невідповідність, біда, улесливість / нещирість, пиха, мовчання, покарання, розправа, клопіт, прикроці, відмова, нічого, голод, прикрість, задоволення малим або будь-чим, невибагливість у їжі, нісенітниця, обман, брехня, сваволя, нещаслива доля, безлад, фізичне знищення, тиша, тиха погода, біда, поразка, згода*.

Складники семантики досліджуваного фітоніма сприяють паремійній вербалізації імпліцитних бінарних опозицій «заможність :: зубожіння», «багатство :: бідність», «письменність :: неписьменність», реалізації таких експліцитні бінарних опозицій, як «чорний :: білий», «смачний :: гіркий».

У пареміях із фітонімом утілені вірування та закодовано традиції українського народу. *Макове зерно* вживається як символ найменшої дрібниці. У межах знижених ФО досліджуваний фітонім має пейоративне забарвлення, хоча в інших контекстах також може мати й меліоративне забарвлення.

Перспективним є дослідження семантики флоронімів у зіставному аспекті на матеріалі фразеологізмів для кращого розуміння універсального та національного в українській і англійській мовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / зібрав, упоряд. і пояснив І. Франко. 2-е вид. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
3. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ : Українська книга, 2000. 480 с.
4. Коломієць Н., Регушевський Є. Словник фразеологічних синонімів / за ред. В. Винника. Київ : Рад. шк., 1988. 200 с.
5. Олійник І., Сидоренко М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. Київ : Рад. шк., 1991. 400 с.
6. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / упоряд. М. Пазяк. Київ : Наукова думка, 1991. 440 с.
7. Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру / упоряд. М. Пазяк. Київ : Наукова думка, 1990. 528 с.
8. Прислів'я та приказки: природа. Господарська діяльність людини / упоряд. М. Пазяк. Київ : Наукова думка, 1989. 480 с.
9. Російсько-український тлумачний словник паремій / за ред. Ж. Колоїз. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С.В., 2016. 454 с.
10. Словник української мови : в 11 т. URL: http://ukrlit.org/slovyk/slovyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 09.04.2024).

11. Словники України on-line: Український лінгвістичний портал. URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> СУЕ (дата звернення: 10.04.2024).
12. Сучасний фразеологічний словник української мови / за ред. А. Яреценка. Харків : Торсінг Плюс, 2009. 640 с.
13. Удовиченко Г. Словник українських ідіом. Київ : Радянський письменник, 1968. 462 с.
14. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник української мови. Київ : Освіта, 1998. 224 с.
15. Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період / упоряд. В. Бобкова та ін. Київ: Держ. вид. худ. літ., 1963. 791 с.
16. Українські приказки, прислів'я і таке інше / укл. М. Номис ; упоряд., приміт. та вступна ст. М. Пазяка. Київ : Либідь, 1993. 768 с.
17. Українські прислів'я та приказки : збірник / упоряд. С. Мишанич ; упоряд., вступ. ст. М. Пазяк. Київ : Дніпро, 1984. 390 с.
18. Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу / В. Ужченко, Д. Ужченко. 6-е вид, доповн. й переробл. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.
19. Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 1993. 984 с.
20. Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. 176 с.
21. Cherniavska A. Floronym мак / poppy in the national world conception of ukrainian and english speakers. *Scientific Journal of Polonia University*. 2021. № 42 (5). P. 8–18. <https://doi.org/10.23856/4201>.
22. Kotsiuba Z. Zoonymic Images in Bicultural Childlore: Contrastive Aspect. *Analele Universității din Craiova. Seria "Științe Filologice. Lingvistică"* 2023. № № 1–2. P. 311–324. <https://doi.org/10.52846/aucssflingv.v45i1-2.108>.

REFERENCES:

1. Slovník ukraínskoi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols.]. Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from: http://ukrlit.org/slovník/slovník_ukraínskoi_movy_v_11_tomakh [in Ukrainian].
2. Cherniavska, A. (2021). Floronym мак / poppy in the national world conception of Ukrainian and English speakers. *Scientific Journal of Polonia University*, 42 (5), 8–18. <https://doi.org/10.23856/4201>.
3. Franko, I. (2006). Halytsko-ruski narodni prypovidky [Galician-Ukrainian folk sayings]. In 3 volumes. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].
4. Zhaivoronok, V. (2006). Znaky ukraínskoi etnokultury: Slovník-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnic culture: Dictionary and reference book]. Kyiv: Dovira. Retrieved from: http://ukrlit.org/slovník/zhaivoronok_znaky_ukraínskoi_etnokultury [in Ukrainian].
5. Karavanskyi, S. (2000). Praktychnyi slovník synonimiv ukraínskoi movy. [Practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. Kyiv: Ukrainska knyha [in Ukrainian].
6. Kolomiets, N., & Rehushevskiy, Ye. (1988). Slovník frazeolohichnykh synonimiv [Dictionary of phraseological synonyms]. Kyiv : Rad. shk. [in Ukrainian].
7. Kotsiuba, Z. (2023). Zoonymic Images in Bicultural Childlore: Contrastive Aspect. *Analele Universității din Craiova. Seria "Științe Filologice. Lingvistică"*, 1–2, 311–324. <https://doi.org/10.52846/aucssflingv.v45i1-2.108>.
8. Oliinyk, I., & Sydorenko, M. (1991). Ukraínsko-rosiiskyyi i rosiisko-ukraínskyyi frazeolohichniy tłumachnyi slovník [Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian phraseological explanatory dictionary]. Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].
9. Paziak, M. (1989). Prysliv'ia ta prykazky: pryroda. Hospodarska diialnist liudyny [Proverbs and sayings: nature. Man's farming activity]. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
10. Paziak, M. (1990). Prysliv'ia ta prykazky: Liudyna. Rodynye zhyttia. Rysy kharakteru [Proverbs and sayings: Man. Family life. Character traits]. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
11. Paziak, M. (1991). Prysliv'ia ta prykazky: Vzaiemny mizh liudmy [Proverbs and sayings: Relationships between people]. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
12. Koloiz, Zh. (2016). Rosiisko-ukraínskyyi tłumachnyi slovník paremii [Russian-Ukrainian explanatory dictionary of paremias]. Kryvyi Rih: FOP Marynchenko S.V. [in Ukrainian].
13. Slovníky Ukrainy on-line: Ukraínskyyi linhvistychnyi portal [Dictionaries of Ukraine on-line: Ukrainian linguistic portal]. (n.d.). Retrieved from: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> [in Ukrainian].
14. Yareshchenko, A. (2009). Suchasnyi frazeolohichniy slovník ukraínskoi movy [Modern phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kharkiv: Torsinh Plus [in Ukrainian].
15. Udovychenko, H. (1968). Slovník ukraínskykh idiom [Dictionary of Ukrainian idioms]. Kyiv: radianskyi pysmennyk [in Ukrainian].

16. Uzhchenko, V. (1988). Narodzhennia i zhyttia frazeolohizmu. Kyiv: Radianska shkola [Birth and life of phraseologism] [in Ukrainian].
17. Bahmut, Y., Bahmut, A., & Bobkova, V. (1963). Ukrainski narodni pryslivia ta prykazky: dozhovtnevyi period [Ukrainian folk proverbs and sayings: pre-soviet period]. Kyiv: Derzh. vyd. Khud. lit. [in Ukrainian].
18. Nomys, M. (1993). Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe [Ukrainian proverbs, sayings and so on]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
19. Myshanych, S. (1984). Ukrainski pryslivia ta prykazky: zbirnyk [Ukrainian proverbs and sayings: a collection]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
20. Uzhchenko, V., & Uzhchenko, D. (2013). Frazeolohichni slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu [Phraseological dictionary of the Eastern Slobozhansky and steppe dialects of Donbas]. Vyd. 6-e, dopovn. y pererobl. Luhansk: Vyd-vo DZ "LNU imeni Tarasa Shevchenka" [in Ukrainian].
21. Bilonozhenko, V., and others (1993). Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
22. Yurchenko, O., & Ivchenko, A. (1993). Slovnyk stiikykh narodnykh porivnian [Dictionary of stable folk comparisons]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].